

AHMET MİTHAT EFENDİ'NİN "KARNAVAL", "HENÜZ 17 YAŞINDA" ve "VAH" ROMANLARINDA BATI MEDENİYETİ ELEŞTİRİSİ

Mehmet ÖZDEMİR*

Ümit YEGEN**

Geliş Tarihi: Şubat, 2016

Kabul Tarihi: Mart, 2016

Öz

Tanzimat Dönemi, ana çizgileriyle siyaset, cemiyet ve edebiyat alanlarında göstermiş olduğu değişme ve gelişmelerle Türk milletinin hayatında önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde Osmanlı toplumu, devletin Batılılaşma çabaları doğrultusunda derin değişimler yaşamıştır. Batılılaşma ile gelen yeni hayat tarzı, mevcut Osmanlı toplum yapısını olumsuz yönde etkilemeye başlamıştır. Bunun yanında toplumun kendi bünyesindeki sosyal aksaklıklar da sosyal yapının hasar görmesine neden olmuştur. Ahmet Mithat Efendi çoğu zaman, Osmanlı sosyal hayatı ile Avrupa sosyal hayatını karşılaştırarak tenkit etmiştir. Bu yaklaşım, okurun doğruyu ve yanlışlı aynı anda değerlendirmesini sağlamaya çalışma olarak da ifade edilebilir.

Kurmaca metinler olmasına rağmen Ahmet Mithat Efendi'nin romanları, Batı medeniyetine ait kavramların Osmanlı toplumundaki yansımalarını ve Türk toplumuna ait değerlerin Batı medeniyeti algısıyla nasıl değiştiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Bu bakımdan çalışmamızda Ahmet Mithat Efendi'nin, ağırlıklı olarak özellikle bu konuyu ele aldığı "Karnaval", "Henüz 17 Yaşında" ve "Vah" adlı romanları, Batı medeniyetine yönelik eleştiriler açısından incelenmiştir. Böylece Ahmet Mithat Efendi'nin Batı medeniyetini algılama biçimi ve eleştirileri seçilen eserlerden yola çıkılarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ahmet Mithat, Batı Medeniyeti, Frenk, Batılılaşma, Şık.

AHMET MİTHAT EFENDİ'S CRITICISM TO THE WESTERN CIVILIZATION IN HIS NOVELS "CARNIVAL", "AT THE AGE OF 17" "and" "VAH"

Abstract

The Tanzimat Reform Era has an important place with its main lines in the life of the Turkish nation with the changes and developments it caused in the fields of politics, community and literature. Ottoman community underwent series changes in accordance with the state's efforts of westernization. The new life style emerged as a result of westernization started to affect the existing Ottoman society structure in a negative way. Besides, the malfunctions in the society's own structure have caused damage to the social structure. Ahmet Mithat Efendi often compared the Ottoman

* Yrd. Doç. Dr.; Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, mehmetoz@sakarya.edu.tr.

** Doktora Öğrencisi; Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, umit.yegen@hotmail.com.

social life and the European one, and criticised it. This approach may be defined as the trial to let the reader appraise the right and the wrong simultaneously.

Though they are fiction, Ahmet Mithat Efendi's novels are of great importance as they show the reflections of conceptions belonging to the Western civilization on Ottoman society and how the values of the Turkish society changed with the perception of the Western civilization. In this respect, particularly novels “Karnaval, Vah” and “Henüz 17 Yaşında” (Carnival, Vah and At the Age of Seventeen), where Ahmet Mithat Efendi discussed this issue were analysed in terms of the criticisms towards the Western civilization. Thereby, Ahmet Mithat Efendi's way of perception of the Western civilization and his criticisms were tried to be detected via his chosen works.

Keywords: Ahmet Mithat, Western Civilization, Frank, Westernization, Stylish.

Giriş

Bir medeniyet değiştirme kararı olarak 18. yy.’dan itibaren Osmanlı Devleti’nde başlayan “Batılılaşma” çabaları günümüze kadar devam edegelmiştir. Bu değişim ya da gelişimin Türk toplumu için sıkıntılı bir süreç olarak devam ettiği ifade edilebilir. Batılılaşma sürecini, “Kültürel alanda Grek Roman ve Hristiyan kökleriyle sosyal alanda endüstriyel kapitalizmin hâkimiyetiyle ve siyasi olarak Liberal Demokrasinin yaygınlığıyla belirginleşen toplumlararası bütünleşme” (Çınar, 2010: 3) çabası olarak tanımlayabiliriz. Osmanlı Devleti’nin tarihin realitesi gereği Batı medeniyetini kabul etmesi ve kendini Batı medeniyetine göre biçimlendirme çabası, bir medeniyet değişimini beraberinde getirmiştir ve Tanzimat Dönemi de değişimin yaşandığı en yoğun dönem olmuştur. Devlet yönetiminin, askeri kurumların, eğitim kurumlarının ve sosyal hayatın, Batı medeniyetine göre şekillenmeye başlaması, eski medeniyet unsurlarının da varlığının devam etmesiyle, toplumun her bakımdan eski-yeni çatışmasını yaşamasına sebep olmuştur (Özdemir ve Süğümlü, 2014: 1070).

Tanzimat Dönemi’nde her bakımdan başlayan bir değişim ve dönüşümün toplumdaki yansımaları, beraberinde bir ikiliğin yaşanmasına da zemin hazırlamıştır. Sosyal hayatta, edebiyatta, müzikte, mimaride vb. eski medeniyetin karşısına Batı medeniyetinin değerleri çıkmış ve eski-yeni medeniyet çatışması da buna bağlı olarak kendini göstermiştir (Taş, 2002: 89). Bundan dolayı dönemin gazetelerinde, romanlarında ve diğer bütün edebî türlerinde, bu çatışmaların yansımalarını görmek mümkündür.

Tanzimat Dönemi yazarları, birçok türde eserler vermiş olmakla birlikte, özellikle romanlar, dönemin Batılılaşma macerasını, politik ve toplumsal yaşantısını anlatması bakımından önemlidir. Batılılaşma ile birlikte Türk insanının hayatındaki birçok değişiklik, dönemin edebî eserlerine de yansımıştır. Bu eserlerde, hayatın alafrangalaşması ve Batıyı yanlış anlama teması çokça ele alınmış, doğu-batı kavramlarını temsil eden kahramanlar daha çok yer almıştır. Romanların kurgusu genellikle söz konusu kahramanlar arasında cereyan eden maddi-

manevi çatışmalar ve çekişmeler üzerine şekillenmiştir (Alver, 2012: 29). Bu bağlamda roman türü, bu değişim-dönüşüm sürecini en iyi ve ayrıntılı biçimde ele alan edebiyat türü olarak ön plana çıkmaktadır. Bu dönem romanları, genellikle eleştirel bir bakışla yazılmış ve aydınların toplumu eğitime sorumlulukları da üslup ve içerik bakımından eserlerine yansımıştır. Bu dönem romanlarında, özellikle yanlış Batılılaşma üzerinde durulmuş ve dönemin sosyal hayatına ve politik anlayışına eleştiriler yöneltilmiştir. Çoğunlukla, eleştirilen tiplerin kötü ve olumsuz yönleri, gülünç ya da acıklı yönleriyle sergilenmiş, buna karşın Türk okuyucusuna ideal anlamda örnek, olumlu ve güzel değerleri temsil eden özendirici tiplere daha az yer verilmiştir (Çetin, 2012: 15). Ahmet Mithat Efendi'nin Batıyı algılama biçimi romanlarındaki olaylarda ve kahramanlarda görülebilmektedir. Romanlar, kurmaca metinler olmasına rağmen Batılılaşmanın Türk toplumu için önemi ve nasıl algılanması gerektiği konusu kahramanların yaşam biçimi aracılığıyla okuyucuya sunulmuştur.

Ahmet Mithat Efendi, romanları ve denemelerinde yer verdiği Batı medeniyeti algısı, alafangalaşma tanımı, Doğu ile Batı arasında salınan roman karakterleriyle bu sürecin kilometre taşlarından biridir (Rosay, 2006: 89). Bu bağlamda Ahmet Mithat Efendi, Türkiye'de Batılılaşma sürecinin en önemli tanıklarından biri olarak ifade edilebilir. Batılılaşma kavramı nasıl isimlendirilirse isimlendirilsin; sosyal, siyasi, iktisadi ve kültürel yönlerden değişmeyi ifade ediyor. En geniş manasıyla bir başkalaşma, kendinden gayri olma söz konusu. Kavrama ne kadar müspet anlam yüklenmek istenirse istensin, bir başkalaşma, kendinden gayri olma söz konusu olduğuna göre, batılılaşma = yabancılaştırma demek de yanlış olmaz (Doğan, 2014: 169).

Bu çerçevede yapılan çalışmada, TDK tarafından yayımlanan “Karnaval”, “Henüz 17 Yaşında” ve “Vah” romanları seçilerek, Ahmet Mithat Efendi'nin Batılılaşma çabalarına getirdiği eleştiriler nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılarak belirlenmiştir. Bu bağlamda belirlenen eleştirilerin, yazarın Batıyı algılama ve sorgulama biçimini de ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır.

Kültür ve medeniyet kavramları üzerine

Kültür kavramını Ziya Gökalp (2013a: 26) şu cümlelerle ifade etmiştir. “Kültür bir milletin dini, ahlaki, estetik, dil, akıl, ekonomi ve fen gibi hayatlarının birleşiminden oluşur.” Kültür millî olduğu hâlde, medeniyet milletler arasındır. Kültür bir milletin din, ahlak, ekonomi vb. gibi hayatlarının bütünüdür. Medeniyet ise, aynı gelişmişlik düzeyine sahip birçok milletin sosyal hayatlarının bütünüdür (Tural, 1992: 24; Gökalp, 2013a: 49). Ziya Gökalp, kültüre millî bir alan açmak kaygısıyla, Batının kötü yönlerini dışarıda bırakıp, teknolojisini ve bilimini iktibas etmeyi mümkün kılacağına inandığı bir ayrıma giderek, medeniyeti milletlerarası, kültürü (hars) ise milli olarak ifade eden o ünlü tanımlamasını yapmıştır (Bilge, 2009: 94).

“Medeniyet, yöntemler ve kişisel iradelerle oluşan toplumsal olayların bütünüdür. Mesela dinle ilgili bilgiler ve bilimler yöntem ve irade ile oluştuğu gibi, ahlâkla, hukukla, güzel sanatlarla, iktisatla, akılla, dille ve fertlerle ilgili bilgiler ve teoriler de hep insanın yöntem ve iradesiyle oluşturulmuşlardır. Bu yüzden aynı gelişmişlik çevresinde bulunan bütün bu kavramların, bilgilerin ve bilimlerin toplamı medeniyet dediğimiz şeyi meydana getirir” (Gökalp, 2013b: 21).

Güngör’e (2003:9) göre, kültür ve medeniyet ayrımı, Türk milleti için, sadece sosyolojik bir kavram meselesi değildir; millet hayatına nasıl bir yön vereceğimiz konusundaki isteklerimize objektif ve ilmî destek bulma gayretleridir. Her toplumun kültürü, o toplumda yaşayan insanların çeşitli problemlere karşı denedikleri çözüm yollarından meydana gelmiştir. Sosyolojinin maddi ve manevi kültür ayrımına bağlı kalarak kültür şöyle tanımlanabilir: “Kültür, bir inançlar, bilgiler, hisler ve heyecanlar bütünüdür. Yani maddi değildir” Manevi olan kültür, uygulama halinde maddi formlara bürünür. Mesela, dinî inançlar; cami, namazdaki beden hareketleri, dinî kıyafetler vs. şeklinde görünür.

İrfan kavramını tercih eden Cemil Meriç’e (2013: 9-11) göre ise kültür, son derece “kaypak” bir kavramdır. “Tahlil edemezsiniz, çünkü unsurları sonsuz. Tasvir edemezsiniz çünkü bir yerde durmaz. Manasını kelimelerle belirtmeye kalktınız mı, elinizde havayı tutmuş gibi olursunuz. Bakarsınız ki her yerde hava var ama avuçlarınız bomboş. Kültürün tarımdan idmana, balıkçılıktan medeniyete kadar akla gelen ve gelmeyen düzinelerce manası vardır.”

Nurettin Topçu’ya (2014: 20-24) göre ise medeniyet, insanlığın çalışarak ortaya koyduğu teknik eserlerin bütünüdür. Kültür ise, bir toplumun kendi tarihi içinde meydana getirdiği değer hükümlerinin bütünüdür. Bunlar ilim, sanat, ahlâk ve dine ait değerlerdir. Batı tekniği bize asırlardan beri damla damla gelmektedir. Teknik; kültürden sızan bir usare, kültür ağacının yetiştirdiği bir meyvedir. Hâlbuki bizim kendi kültürümüz tekniği yaratmadı. Onu emanet bohçalar içinde Batıdan aldık, yaratmanın zevkini bile yaşayamadık. Topçu’da kültür ve medeniyet tartışmasının, Avrupa’nın teknik ilerleyişi sonucu insanları ve toplumları “makineleştirmek”e doğru götürdüğü ve bunun mutlaka önlenmesi gerektiği düşüncesinden kaynaklandığı görülür. Tekniği, bilimlerin tatbikatı olarak gören ve bilimin asıl amacının hakikati tanıtmak olduğunu dile getiren Topçu’ya göre, teknik bir amaç değil, sadece bir sonuçtur. Topçu, teknikte en fazla üstünlük gösteren Batı medeniyetinin bu teknolojik ilerlemesinin sömürgecilikle, Asya ve Afrika’nın zengin topraklarından getirilen ham madde sayesinde gerçekleştiğini söyler. Ona göre Avrupa tekniğinin (medeniyetinin) bu gücü, dünyayı hızla makineleşmeye götürmekte ve sadece bilim değil, insan da özünden uzaklaşmaktadır (Bilge, 2009: 97).

Batı'nın ilmini, teknolojisini alarak, kültürünü dışarda bırakma fikrinin sosyolojik olarak mümkün olmadığını ifade eden Topçu (2014: 24), medeniyetin ithal edilemeyeceğini kültür ve medeniyetin iç içe olduğunu ifade ederek şu şekilde eleştirmektedir: “Medeniyet, satın alınır zannettik, elbiseyi aldık, insanı göremedik. Hazır aldığımız bu teknik, sahibi tarafından kullanılmayan, sahibine yabancı bir gizli el tarafından, sahibinin hesabına ve onun varlığında kullanılan bir bıçak gibi benliğimizde yaralar açtı.” Bu yanılgılardan kurtulabilmek adına Topçu (2014: 14-15) insanlığı makineye bağımlılıktan kurtaracak bir medeniyet algısını şu cümlelerle ifade etmiştir: “Dünyamız yeni kültürlerin yaratacağı ruh içinde gelişerek insanlığı tabiatın bağrına basacak ve insanı makinenin esirliğinden kurtarıp, kendi kendisinin ruhu kâinatın hâkimi yapıcı yeni bir medeniyetin doğuşunu bekliyor. Bu medeniyet, Anadolu'dan yani güneşin doğduğu yerden doğmazsa dünyamız kararacaktır. Çünkü her taraf sislerle örtülüdür. Bize düşen Anadolu çocuğunu içine yuvarlandığı Batı hayranlığından kurtarıp yeni doğan güneşe teslim etmektir.”

Benzer bir değerlendirmeyi de Cemil Meriç (2013: 48) “Medeniyet kelimesi, ilmî ve teknik gelişme, şehirleşme, sosyal organizasyon bakımından daha ileri aşamada bulunan toplumlar için kullanılır. Zamanımızda ise daha çok, sanayileşme, modernleşme gibi sözler tercih edilmektedir.” diyerek yapar.

Bu bağlamda kültür, insanın yaptığı ve ürettiği unsurlar olarak değerlendirilebilir. Çeşitli tanımlamalardan anlaşılacağı üzere medeniyet, milletlerin çalışarak ortaya koyduğu eserlerden oluşmaktadır. Bu bağlamda medeniyet kültür çerçevesinde ele alınmalıdır. Batı medeniyetlerinden alınan teknik, kültür süzgecinden geçirilerek kullanılmalıdır. Ahmet Mithat Efendi de romanlarında Batı medeniyetinden alınan unsurların kültürel değerlerimizle kaynaştırılarak değerlendirilmesi gerekliliği üzerinde durur. Onun bütün endişesi, “Batı medeniyetinden alınan unsurların bizim için vazgeçilmez olan değerleri yok edecek olması” (Okay, 2008: 31) olarak ifade edilir. Din, felsefe, ahlak ve aile gibi müesseselerin ortaya koyduğu bize ait değerleri savunan Ahmet Mithat Efendi, romanlarında Batı medeniyetinden alınan unsurların bu değerler çerçevesinde sorgulanması gerektiğini ileri sürer. Kültür, bu anlamda medeniyet kalıbına sokularak özünü kaybetmeden geliştirilmelidir.

İki medeniyet arasında yeni bir birleşme noktası oluşturmak gereklidir. Fakat bu birleşmede iki medeniyetten nelerin hangi miktarda alınacağı bilinmiyor. Batı medeniyeti karşısında diğer Doğu milletleri hakkında düşünürken bizzat medeniyet içinde millî hususiyetlerin olup olmadığı da değerlendirilmelidir (Okay, 2008: 35-38). Ahmet Mithat Efendi'ye göre medeniyet kavramı; ahlâk, fazilet, iyilik ve yardımlaşma duygularını barındırmalıdır. Bu çerçevede Batı medeniyetinden ilim ve teknik yönünden yenilikler alınarak birkaç asırlık eksiklikler giderilmelidir (Okay, 2008: 46-49).

Sonuç olarak batılılaşma sürecinde başka milletlerden alınacak her unsurun millî değerler açısından da değerlendirilmesi gerekmektedir. Aksi hâlde sadece teknik konulara vakıf ama millet şuuru olmayan kültür dinamiklerinden uzak nesiller yetişir. Çünkü kültürden yoksun bir tekniğin hiçbir anlamı yoktur.

Tarihsel süreçte batılılaşma çabalarının arka planı

Osmanlı Devleti 18. yy.'a kadar dış dünya ile sosyokültürel bir bağ kurmayı gerekli görmemiştir. Bundan dolayı Batı medeniyeti ile ilişkileri sınırlı kalmıştır. Osmanlı Devleti Batı'nın tekniğini ve ilmini almak için bir çaba içine girmesi ancak ekonomik ve askeri bakımdan Batı'nın gerisinde kaldığını anlamasıyla başlamıştır. 19. yy.'dan günümüze kadar devam eden bu süreç, “Batılılaşma” sözcüğünde anlam bulmuştur. Batılılaşma ilk olarak Osmanlı Devleti'nin dağılmasını önleyecek bir çare olarak ele alınmışsa da başarılı olduğu iddia edilemez. Osmanlı Devleti kalıntıları üzerine inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti de medeni milletler seviyesine Batılılaşma yoluyla ulaşacağına inanmıştır (Çınar, 2010: 5; Çakır, 2004: 57).

Osmanlı Batılılaşması, 19. yüzyıl boyunca, Osmanlı aydınının da ilgilendiği konuların başında gelmiştir. Çünkü Batılılaşma devletin de kurtuluş yolu olarak görülmüştü. Fakat tarihsel süreçte bu gelişme hiç de beklendiği gibi ilerlememiş, Osmanlı Devleti hem toprak kayıplarıyla hem de ekonomik açıdan gittikçe küçülmüştür (Karabulut, 2010: 129).

Osmanlı'da başlayan reform süreci, ihtiyaçlar doğrultusunda Batının karşısında geri kalmışlıkla belirlenmiştir. Çoğu noktada, Batı modernleşmesine bir karşı duruş olarak da ortaya çıkan bu süreç, gerekli noktalarda Batıyı örnek aldı. Bu çabalar bazen ordunun modernleştirilmesi, bazen eskiye olan özlem, bazen de Batı karşısındaki ezikliğin bir ifadesi olarak karşımıza çıkmıştır. Bu modernleşme, aktörlerinin gözünde, kuşkusuz en büyük ihtiyaçtı. Ardından ise ordunun modernleşmesinin yeterli olamayacağı anlaşılmış, merkezi idareyi güçlendirmenin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu da aynı zamanda bürokrasi sınıfının güçlü bir şekilde doğmasına neden olmuştur. Modernleşme sürecine bu aktörler de katılarak, Osmanlı aydınının bu sınıftan doğması sağlanmıştır (Rosay, 2006: 93).

Osmanlı modernleşmesi birçok çelişkiyi içinde barındırıyordu. Bu sürecin dış aktörlerini de Avrupa Devletleri oluşturmuştur. Sonuçta ise büyük güçler, Osmanlı'da gerçek bir modernleşmeyi engellemiş ve zamanla “Devlet”i yarı-sömürge hâline getirebilmişti (Taş, 2002: 91).

Modernleşme sürecinde dışarıdan gelen liberal etki, içeride İslam kültürüyle çarpışmış, zaman zaman karşı duruşlar olsa da, İslam'la uzlaştırılmaya çalışılmıştır. Birçok reformun kâğıt

üstünde kalmasında, toplumun reformlara karşı direnci ve eğitimsizliği de önemli bir yere sahiptir (Rosay, 2006: 98).

Tanzimat Dönemi’nde Batılılaşma

Tanzimat kelimesi dilimizde “düzenlemeler” anlamına gelmektedir. Fakat bu kelime kavram olarak, Türk tarihinin Osmanlı döneminde Batıdan esinlenen çok sayıda siyasi ve sosyal reformların gerçekleştirildiği bir “zaman” için özel olarak da kullanılmaktadır.

Batıya uyum sağlamada en hızlı dönem Tanzimat Dönemi’dir. Bu dönem 3 Kasım 1839’da ilan edilen Gülhane-i Hattı Hümayun ile başlamıştır. Bu ferman, Osmanlı Devleti’nin gerilemesinden padişahlardan, reayaya kadar bütün Osmanlı toplumsal sınıflarının sorumlu olduğunu belirten bir belge durumundadır. Batı ile bütünleşme sürecinde bu belge, reform hareketlerinin başlangıcı olmuştur (Çınar, 2010: 2).

“Tanzimat’ı kavrayabilmek için Tanzimat’ı doğuran şartlar üzerinde durulmalıdır. Avrupa devletlerinde görülen modernleşme, diğer toplumlar üzerinde büyük etki bırakır. Osmanlı Devleti Batı’nın bilim ve teknolojiadaki yükselişini ancak kendi bünyesindeki hastalığı fark etmesinden sonra daha net görebilmiştir. Osmanlı’daki askeri ve idari bozulmalar, Batı’ya verilen sınırsız kapitülasyonlar ve Avrupa’daki gelişmeler, devletin 19. yüzyılda çöküş sürecine girmesine sebep olur. Bütün bu nedenler Tanzimat’ı doğurur. Sonuçta Tanzimat’la beraber Batılılaşma da büyük bir ivme kazanır” (Karabulut, 2008: 12).

Tanzimat Dönemi’ni, Osmanlı Devleti’nin her alanda Batının üstünlüğünü kabul ettiği bir süreç olarak değerlendirenler de bulunmaktadır. Bu dönemde Tanzimat’ın ne olduğu ve nasıl uygulanması gerektiği ile ilgili dönemin entelektüelleri arasında tartışmalar ve farklı tanımlamalar yapılmıştır. Söz konusu düşüncelere göre Tanzimat’ın gerçek anlamıyla anlaşamadığı ve bu sebeple de uygulanamadığı sonucu doğmuştur (Şeref, 2014: 287). Tanzimat Fermanı’nın ilan edildiği dönemde, yenileşmenin bu kadar taklitçi bir duruma geleceğini kestirebilmek güçtür. Çünkü o dönemde, devletin yenileşme süreciyle Avrupa karşısında tutunabileceği fikri hâkimdir. Tanzimat’ın ilanından birkaç yıl sonra hızlı bir taklitçilik cereyanı görülür. Bu da Tanzimat’ın asıl amacına ters düşer (Karabulut, 2010: 132).

Temel olarak Batı eğitiminden geçmiş Osmanlı aydınının, halktan uzak olduğu ifade edilebilir. Sarayda, Batı etkisinin yoğunlaşması ile birlikte, sadece siyasal açıdan değil, aynı zamanda kültürel anlamda da Osmanlı toplumunda ikili bir kültür belirmişti. Bu bağlamda merkezde Batı etkiyle oluşturulmuş “seçkin kültür”, çevrede ise İslam ile özdeşim kurulmuş “halk kültürü” ortaya çıkmıştır (Türköne, 1994, akt. Taş, 2002: 91). Bu çerçevede, ikili kültür oluşumu halk ile aydın diye ifade edilen kesim arasında çeşitli uyumsuzluklara yol açmıştır.

Batı eğitiminden geçmiş aydın sınıfın halk ile ortak bir paydada buluşabileceğini düşünmek bu çerçevede mümkün gözükmemektedir. Halktan uzak ve yeterince anlatılamayan yeniliklerin de bu bağlamda uygulanabilmesi söz konusu olamamıştır.

Ahmet Mithat Efendi, Batı medeniyetini, Doğu medeniyetine rakip olarak görmek yerine, Batı medeniyetinin neden ileride olduğunu sorgularken modern düşünce noktasında Doğu medeniyetinin içinde bulunduğu açmazlara dikkat çekebilmiştir. Yani gerçekçi olup gelişimin önündeki esas engelin Batılı düşünce tarzının tam olarak tanınmamış olmasında yattığı fikri üzerinde yoğunlaşabilmiştir (Şeref, 2014: 289).

Osmanlı Batılılaşma hareketleri, temelde Batı hayranlığı ve Batı toplumunun üst yapı kurumlarını aktarma biçiminde ortaya çıkan bir “öykünme” hareketidir. Yenileşme hareketlerinin düşünsel temellerinin oldukça sığ olmasından dolayı ne devlet adamları ne de aydınlar, Batıyı Batı yapan temel değerleri ve süreçleri kavrayamamışlar ve Batı karşısında tutunabilmek için gerçek çözümler bulamamışlardır (Taş, 2002: 92).

Tanzimat Dönemi her ne kadar kendi içinde çelişkileri barındırsa da farklı bir sürecin ifadesidir. Dönemin sonlarında iletişim kanallarının ortaya çıkması basın da bu sürece eklenerek, Osmanlı aydınını öne çıkarmıştır. Edebiyat ve tiyatro alanlarındaki gelişmelerle beraber kültürel alanda da modernleşmenin öğeleri bu dönemde tartışılmaya başlanmıştır (Rosay, 2006: 10). Ahmet Mithat Efendi, eserlerinde Batıyı gerçek kimliğiyle tanımamız gerektiğini ifade eder. O, Osmanlı'nın kurtuluşunun halkı düşünce noktasında eğitmekten geçtiğini bilen biri olarak dönemi içerisinde farklı bir noktada durmakta ve eserlerinde kendi okurunu yetiştirme amacını güderken diğer taraftan farklı alanlardaki düşüncelerin toplumsal bir zemine oturtulması gerektiğine de inanmaktadır (Şeref, 2014: 291).

Batılılaşma sürecinin Osmanlı günlük hayatına yansımaları

Batılılaşma, modernleşme ve yenileşme olarak da ifade edilen Tanzimat hareketinin toplumda kendisini en fazla gösterdiği alan, gündelik hayatın yansıdığı yaşama tarzı olmuştur. “Hiçbir ölçü, sosyal hayat kadar bir milletin, bir medeniyetin, hususiyetlerini aksettiremez. Medeniyet değişimlerinde yahut yeni bir medeniyet teklifiyle karşı karşıya gelmede en kolay nüfuz edebilecek olan şeyler de yaşama tarzına ait hususlar olmaktadır. Yaşama tarzı denilen şey millî bir üslup karakteri gösterir. Dolayısıyla, başka bir medeniyeti taklit ederek bu üslupta yapacağımız her değişiklik millî değerlerimizin kaybı veya değişmesi manasını da taşır” (Okay, 2008: 94).

Avrupalılar kendinden olmayan veya olmasını istemedikleri toplumları en çok “medeniyet” (civilisation) anahtar kelimesiyle ölçerek değer biçmişlerdir (Yetişgin, 2005: 52).

Osmanlı'nın son iki yüz yılına baktığımızda, hemen her yönden bozulmayla karşılaşırız. “Yenileşme sürecinde olan bir toplumun Batı'dan neyi hangi ölçüde alacağını bilmemesi veya iyi-kötüyü ayıramaması istenilen amaca ulaşılmasını engeller. Modernleşme çabaları devam ederken Osmanlı'nın yüksek bürokratları aldıkları maaşlarla lüks hayat yaşamaya başlamışlardır zaten. Evlerde/konaklarda kullanılan eşyalar tamamen Batı zevkine göre tanzim edilir. Kapısını ardına kadar Batılı yaşam tarzına açan aydınlar/zenginler zamanla “alafrangalaşarak” yeni bir tipin oluşmasına zemin hazırlar. Toplumun büyük tepkisiyle karşılaşan bu yeni insan tipi, bir bakıma aydın ile halk ilişkisinin de zarar görmesine sebep olur” (Karabulut, 2010: 131).

Batı'da gelişen teknolojiye sahip olmak, eğitim, kişilerin devlet memuru olmasından çok girişimci ya da bir meslek sahibi olması, Batılı toplumların sahip olduğu gibi Osmanlı toplumunun da sahip olunması gereken değerlerdir.

Ahmet Mithat Efendi, Batılılaşmanın olumlu yanları olarak görmek istediği bu değerlerle ilgili bazı iyileşmelerden bahsetse de gördüğü daha çok olumsuz yönde değişen kültürel değerler olmuştur. Batı'nın Osmanlı kültürü için tehlikeli olduğu noktalar aynı zamanda Osmanlı toplumunun da tartışmasız üstün olduğu alanlardır ki, Batı medeniyeti bu değerlerden yoksundur. Bunların başında Osmanlı kültürünün sağlam ailevi, ahlaki ve sıcakkanlı fertleriyle ilgili insani değerleri gelmektedir (Rosay, 2006: 91-93).

Dönemin şartları göz önüne alındığında Batılılaşmanın sadece yaşam biçimlerinde yapılan değişim ile sınırlı kalmasının istenilen anlamda bir yenileşme sağlayamadığı şeklinde yorumlanabilir. Batılılaşmanın ilim, teknik gibi konulardan ziyade sadece alafranga yaşam biçimi olarak benimsenmesi, yenileşmeyi Osmanlı toplumunda istenilen düzeyde sağlayamamıştır.

Ahmet Mithat Efendi'ye göre Batı medeniyeti

1912'de 68 yaşında vefat eden Ahmet Mithat Efendi, Tanzimat'tan Meşrutiyet'e kadar süren edebî hayatı boyunca hikâye, roman, tiyatro, anı gibi edebî türlerle, çıkardığı gazete ve dergilerle; felsefe, din, psikoloji, sosyoloji vb. alanlardaki yazılarıyla döneminin en üretken yazarı olarak ifade edilir. Edebî çalışmalarının büyük bölümünü roman türünde verdiği eserler oluşturan Ahmet Mithat Efendi, Türk edebiyatında bu türünün gelişmesinde ve yerleşmesinde önemli katkılar sağlamıştır.

“O, hepimizin Hâce-i Evveli'dir, ilk muallimidir” diyen Orhan Okay (2008: 11-12), onun “popüler bir yazar” denilerek küçümsendiğini ifade ettikten sonra, eğitime ve edebiyatımıza olan hizmetlerini şu cümlelerle vurgular: “Gerçekte Ahmed Midhat tek başına bir mekteptir... Roman türünün kapısını bize o açmış değil midir? O, Türk okuyucusuna roman

okuma alışkanlığı kazandırmamış olsaydı başta Halit Ziya olmak üzere romanımızın büyük ustalarının zuhuru için daha çok zaman geçmesi gerekirdi. Romanlarında ve bunların dışındaki eserlerinde dile getirdiği düşünceler günümüzde de aktüalitesini korumaktadır.”

Ahmet Mithat Efendi'nin çok çalışmasını, çok yazmasını ve çok yayın yapmasını “matbaa sahibi” olmasına bağlayan Esen, onun çağdaşlarından farkını şöyle belirtir: “Geleneklerine bağlı biri olarak bilinmesine rağmen nedense kalıpların dışına taşan bir aykırılığı vardır. Yaşadığı dönemin diğer yazarlarına hiç benzemez. Zaman zaman nereye ait olduğu, tam olarak nerede durduğu anlaşılmaz. Her zaman büyük bir öz güven içinde yaşar; iddia eder, öğretir ve düzeltir” (Esen, 2014: 9).

Her açıdan içinden çıktığı toplumu reddetmeyip sahip çıkan, ona yeni bir ufuk kazandırarak ileriye taşımayı hedefleyen Ahmet Mithat Efendi, romanlarında bir anlamda Türk halkının hayata bakış açısını, tefekkürünü ve olayları muhakeme edişini aksettirmiştir. Bir Türk gibi hissedip, duyup düşünerek Batılı bir türde eser vermesi henüz tam manasıyla kendisini ifşa edememiş, içine kapalı bir toplumun iç dinamiklerini kaleme alması, o dönemin insanını anlayıp tanımlamamız adına değerli bir çabadır (Yusoğlu, 2011: 292).

Ahmet Mithat Efendi'nin “Karnaval”, “Henüz 17 Yaşında” ve “Vah” romanlarında Batılı kültür dinamiklerinin eleştirisi

Osmanlı, yenileşme sürecinde şu iki temel problemi aşma zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır: “Batılılaşabilmek” ve “Batılılaşmanın sınırlarını tayin edebilmek”. Bu yüzyıldaki Osmanlı aydınının en temel meselesi, Batılılaşmanın sınırlarını tayin edebilmek ve yaşanan ekonomik, kültürel ve politik çıkmazlardan kurtulabilmek üzerine kurulmuştur (Namlı, 2010: 488). Batı'dan yapılan tercümelemlerle doğan Türk romanının da bu tür sorunlar çerçevesinde oluşmaya başladığı ifade edilebilir. Çünkü roman türünü, sosyal hayattan ayrı düşünmek mümkün değildir. Sadece Osmanlı'nın değil, Avrupa sosyal hayatının da yer yer konu edildiği Ahmet Mithat Efendi'nin romanları, Batı medeniyetinin Osmanlı toplumundaki yansımalarını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı toplumunun ahlaki yapısının bozulmasından duyduğu endişeyi ifade ederken toplumun kültürel değerlerinin eğlence hayatı ile kolayca bozulabileceğine dikkat çekmektedir. Bu değişim ve gelişimlerde topluma en kolay nüfuz edebilecek olan şey de yaşama tarzına ait hususlardır (Okay, 2008: 94). Bu çerçevede Ahmet Mithat Efendi'nin daha önce bu açıdan bir çalışmaya konu edilmemiş olmasından dolayı, Batı'nın öne sürdüğü toplumsal değişimin Osmanlı toplumundaki yansımalarının ifade edildiği: “Karnaval”, “Henüz 17 Yaşında” ve “Vah” romanları çalışmanın konusu yapılmıştır.

Aile hayatı

Ahmet Mithat Efendi için Batı'nın üstün olduğu alanlar teknoloji, fen bilimleri, ekonomik gelişmişlik ve eğitimidir. Buna karşılık Batı ile ilgili eleştirdiği noktalar ise; ahlak, aile yaşamı ve eğlence anlayışı olarak ifade edilebilir. Batı medeniyetine bu anlamda dikkat edilmesi gerektiğini ifade eden Ahmet Mithat Efendi, Batı medeniyetine ait yeniliklerin kültürel değerlerin korunarak alınması gerekliliğine dikkat çeker. Bunu da romanlarındaki Osmanlı toplumunu temsil eden karakterler üzerinden gerçekleştirir.

Tanzimat ile beraber içtimai hayatımızda en çok değişime uğrayan, daha doğrusu Doğu ve Batı telâkkisinde zıtlıkların en fazla görüldüğü müesseselerden biri de aile olmuştur. Türk erkeğinin, dış hayatın bütün sahalarında esasen hâkim olması sebebiyle, kadın mevzuu da aile içinde mütalaa edilerek yine de zıddiyeti görmek mümkündür (Okay, 2008: 203). Bu çerçevede aile ilişkilerinin tamamen 'Batı' özentisiyle şekillendirilmeye çalışıldığı ifade edilmektedir. Ahmet Mithat Efendi bu durumu şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Alafrangayı bilmiyor musunuz? Alafrangada kibar olanlar ekseriya ayrı odalarda yatarlar. Ekseriya değil kibar beyninde hemen umuman böyledir. Madamın dairesi başka olur mösyönün başka... Hamparsan Ağa şayan-ı gıpta bir koca dediğimize dikkat buyurunuz. Zevcesini asla sıklmazdı. Mevsimine göre ziyafetler, souppeler, ballar verip hele her moda değıştikçe zevcesine birkaç kat elbise yapmak Mösyö Arslangözyan'ın en ehemmiyet verdiği şeydir. İster idi ki zevcesi modacıların kitaplarına derç eylediği resimler kadar süslü bir kadın olsun!” (Karnaval, 2000: 32)

Kadının Türk aile yapısındaki mahremiyetinin hiçe sayılarak, onu sözde modern denilen unsurlarla süslemek, bu özentiyile beraber kadın ruhunun adeta kalıplara sokulması olarak değerlendirilebilir. Türk aile yapısındaki kadın, çeşitli kıyafet ve süslerle sıradanlaştırılarak onun aile içerisindeki konumu silinmeye çalışılmıştır. Bu konum kadının bir 'nesne' olarak görülmesi ile beraber toplum içerisindeki kadın algısını da Batılı anlayışla değıştirmiştir. Bu çerçevede Ahmet Mithat Efendi değışen bu anlayışı:

“Lâkin eski hâlden bazı şeyler baki olup şu kadar ki onların da rengi ve sureti değışmiş. Meselâ mukaddemleri bir kadının bir şövalyesi olmayan kadın kibar dahi addolunmadığı hâlde muahharan bir kadının bir “amante” yani bir sevdaliya “metres” yani sahibe ve malike olması için o kadının güzel ve işvebaz olması lazım gelip bir amant'ı olmayan kadın sevimli ve güzel olmadığı addolunmamaya başlamış.” (Karnaval, 2000: 70)

diyerek ifade etmiştir. Kadın, hem evinin hem vatanının hem de insanlığın en değerli varlığı olarak tanımlanır. Onu bir metres olarak tanımlamak da bütün bu değerlere yapılabilecek en büyük hücumdur. Aynı zamanda metreslik, kadını sahip olduğu bütün bu güzelliklerden uzaklaştırmaktadır. Yalnız Osmanlı'daki meslek grupları değil, Avrupa toplumlarındaki şövalyelerin de eski zamanlarda sergiledikleri ahlaksızlıklardan biri olarak kendilerine metres tutmaları gösterilir. Eğlence ve zevki bir tüketim biçimine dönüştürmekte oldukça yetenekli olarak ifade edilen Batı medeniyeti, namus kavramını ayaklar altına almakta bir sakınca görmemektedir:

“...birçok asırlar mukaddem yani şövalyeler zamanında usul-i muaşakanın esası vaz olunmuştur. Zira şövalyeler zamanında her şövalyenin “dame” unvanıyla bir sevgilisi olup ekseriya bu sevgililer en kibar kadınlardan intihap olunmuş. Fakat muaşakaları pek halisane olup şövalye kendisini o kadının kulu kölesi addedermiş. Allah'tan sonra o kadına perestiş...”
(Karnaval, 2000: 69)

Ahmet Mithat Efendi, medeniyete ait gelişimlerden yararlanırken sosyokültürel ve ahlaki özelliklerin korunması gerektiğini ifade eder. Ona göre medeniyete ait gelişmeler kültürel yapımızdan ayrı düşünülmemelidir. Aynı zamanda değiştirilen her türlü kavram ve anlayış Türk kültürünün örfüne ve geleneğine uymalıdır. Osmanlı toplumu için namus meselesi sayılabilecek bir mesele; Avrupa'da, gayet doğal karşılanarak alafrangalığın bir gereği olarak görülmektedir. Avrupa ahlakı bu bakımlardan kadın üzerinden hiçbir engelleyici ahlaki kaide tanımadan alafrangalık adı altında her şeyi meşrulaştırarak hazzını yaşamaya çalışır. Türk aile yapısında kadının yerinin korunması, yetiştireceği nesillerin devamlılığı ve kalitesi ile ilişkilidir. Aynı zamanda Avrupa'da kadın-erkek ilişkilerinin bulunduğu bu çarpıklığı Ahmet Mithat Efendi şu şekilde eleştirmiştir:

“Erkeklerden birisi zevcesinin muaşakalarından haberdar olduğu hâlde kıskanmayan koca şövalyeler zamanındaki hâlisane muaşakalara göre belki mazur görülebilir ise de sonraları muaşakaların âdeta muaşaka-i tabiyye suretini aldığı zamanlarda böyle bir kocanın mazur görülemeyeceğini dermeyan edince çünkü bu muhasebede bulunanların cümlesi bekâr adamlar olup kadınlara yaranmak gayretinde bulduklarından bunlar mülâhazaya şediden itiraz etmişler ve alafranga kıskançlık pek büyük terbiyesizlik addolunup bunun dahi pek beca olduğunu hükmeylemişlerdir.” (Karnaval, 2000: 71)

“Biraz sonra söz aşk ve alâka bahsine intikal eyledi. Zekayi Helena’yı metres ittihaz eylemiş olduğunu kemâl-i gurur ve iftihar ile söyleyip fakat kızın diğer dostu olan Nizami’ den ihtirazını beyan eyledi.” (Karnaval, 2000: 148)

Osmanlı toplum yapısına uymayan “metres” kavramının övünme aracı olarak görülmesi Ahmet Mithat Efendi’nin eleştirdiği diğer bir unsurdur. Hatta Türk toplum yapısına uymayan bu kavramın erkekler arasında bu derece yaygınlaşması da aşağıdaki cümlelerle alay konusu yapılmıştır.

“Paris’te centilmenler kulübüne bir centilmen devam eylemiş ki bilâ-tekaddüm ve bilâ tehhür akşam bir sâat-ı muayyenede kulübe gelir ve her akşam aynı koltukta *oturur*. Arkadaşları nasıl olup da geç kaldığını sormuşlar. Centilmen cenapları cevaben demiş ki; Artık çektiğim zahmetleri sormayınız! Bizim madam sevgilisi ile kavga etmiş. Zira sevgilisi olan budala bizimkini gerçekten severmiş de madam dahi ona hıyanet eylediği için küsmüş! Tuhaf değil mi? Ne ise! Aralarını bulup barıştırmaya kadar başıma hâller geldi! İşte onun için geciktim.’ Gördünüz mü? Gördünüz mü? Herif tam centilmenmiş!” (Karnaval, 2000: 72)

Batı medeniyeti etkilerinin yoğunlaştığında alafrangalığın adetlerinden birinin de “ihânet” ve “kıskançlık” gibi duygulardan arınmak olduğu ifade edilir (Karnaval, 2000: 79). Bu duygulardan arınarak gerçek bir centilmen olunacağına inanılır. Alafrangalığın geleneksel ahlak kaidelerinin dışında yeni bir ahlak sistemi oluşturulmaya çalışıldığı ifade edilebilir. Medeniyetin insan ahlakını ne derece yozlaştırdığı Ahmet Mithat Efendi’nin kalemiyle şöyle ifade edilmiştir:

“Hele Zekayi zevcesine muhip görünmeyi ar sayacak derecelerde kayıtsızlık ifratını dahi kibarlığın cümle-i levâzımından addeyleyen frenkleri taklitte bir derece daha ileriye gitmiş ve tehhül edişi mücerret insanların bir de tehhül etmeleri için mevzu olan usule şöylece bir rivayetten ibaret bulunduğunu dostlarına anlattığı gibi hâl ve tavırlarıyla bunu Şehnaz Hanıma bile anlatmayı alafrangaca muayyebattan addetmekle bulunmuştu. Biçare Şehnaz Hanıma gelince kızcağız vakıa pek hoppa büyümüş ve alafranga hususunda Zekayi’den daha ziyade fikir ve terbiye almış ise de zevci beyefendiye cidden sevmekte olmasıyla beyin kendisine gösterdiği kayıtsızlıklardan pek ziyade müteessir olarak gizlice ağlamak gibi mecburiyetler dahi genç kadının hayatını zehirlemeye yetmiştir.” (Karnaval, 2000: 277)

Ahmet Mithat Efendi’nin, yozlaşmış tipleri ifade ettiği kavramlardan birisi de “şık” kelimesidir. Şık dediği bu tipler bir kadına az da olsa âşık olmayı “şâyân-ı istihza”

görmektedirler. Onlara göre kadınlara ilgi gösterilmeli fakat asla âşık olunmamalıdır. Buna karşılık “şık”ların onurlarını korumak için “düello”yu göze alışları şu cümlelerle açıklanır:

“Eğer bir kadını kendisine âşık etmek mümkün olursa bunu fevkalade bir şan sayarlar ise de kendisi ciddi âşık olmayı safderunluğa hamlederler. Hatta centilmenliğin son derecesi olmak üzere ciddi âşık olmayı bir kadın hakkındaki muhabbetini istifaf edecek olanlarla düelloya kadar da göze aldırırlar. Hikmeti? Hikmeti ne olacak? Bahis sevmemek bahsi değil. Honneur bahsi olduğundan honneur’u mutlaka kan ile temizlenmeli imiş.”
(Vah, 2000: 31)

Medeniyetin sadece zevk ve sefa olarak algılanması da Ahmet Mithat Efendi’nin dikkat çektiği noktalardandır. “*Karnaval*”da, Fransızların namuslu insanlardan hoşlanmayışları anlatılırken onların sosyal hayatında geçerli olan yaşam biçiminin, tamamen şuhluğa ve edepsiz konuşmalara dayandığı şöyle ileri sürülür:

“Seni dairede kim seviyor ki böyle şeyleri söylesinler? Bu Fransızlar öyle ırz ehli edip adamdan hoşlanmıyorlar! Zeki gibi her birine bayağı bî- edebâne iltifatlarda bulunmalı ki espritüel, zarif diye sevsinler.” (Karnaval, 2000: 114)

Aynı bahis “*Vah*” romanında da şu benzer cümlelerle ele alınır:

“Behçet’in hususiyet-i ahvâli meyanında en ziyade ehemmiyet verilecek şey bu zatın kadınlara olan rağbeti kaziyesidir. Zaten şıkların, centilmenlerin umumu için zen-dostlukta ifrat dahi cümle-i levazımdan değil mi ya? Fransızca bo-sekse demezler mi? Güzel nevi mânâsına olan bu tabir nev-i nisvâna mahsus olup güzelliğe tazim dahi centilmenliğin birinci şiarındandır.” (Vah, 2000: 31)

Eşlerin birbirlerini dahi kıskanmalarının ayıp kabul edilmesi de Batı kültürünün o dönem toplumuna sunduğu yozlaşmanın başka bir çeşididir. Ahmet Mithat Efendi ‘*Karnaval*’ adlı romanında kıskançlığın ne kadar ayıp karşılandığını ifade eder:

“...Hayır efendim! Alafrangada kıskanmak yoktur. Kıskanç kocalara ‘Eşek herif’ derler.” (Karnaval, 2000: 164)

Söz konusu kıskançlığın Avrupa toplumu için ne anlama geldiğini ifade eden yazar tam bu noktada bir çelişkiye de düşer. Bu çelişki şöyle ifade edilir:

“...Tab-ı beşerde dahi kıskançlık var olduğu Avrupa’da maada bütün cihanın milletleri ahvaline nazarla malûm ve sabit olur. Hatta Avrupalılarda dahi pek çok görülür. Kıskançlık uğrunda ya kendini ya rakibini veyahut sevdiğini kıyanlar bulunuyor.” (Karnaval, 2000: 73)

Osmanlı toplumunun değer yargılarının, her muhafazakâr toplumda olduğu gibi korunmaya çalışılması, farklı toplumları da bu değer yargılarına göre değerlendirme imkânı tanımıştır. Hele de Batılılaşma çabalarının yoğunlaştığı bir dönemde, topluma hocalık yapma görevini üstlenen aydın yazar tipi, toplumu mümkün olduğunca ölçme ve değerlendirme gayreti içerisine girmiştir (Namlı, 2010: 74). Bu çerçevede sosyal ve ahlaki yönüyle Tanzimat Dönemi romanlarında eleştiri konusu yapılan konulardan biri olan ‘fuhuş’ da onun romanlarında yer almıştır. Ahmet Mithat Efendi, ahlaki ve sosyal yönlerden Batılılaşmanın tamiri imkânsız sorunlara yol açacağından bahsetmiştir. Türk aile yapısının temeli olan kadının iffetinin korunması gerektiğini belirterek bu durum şöyle ifade etmiştir:

“Ben diyorum ki Türklükte ve İslamiyette ve Osmaniyette bu müstekreh şey yoktur. Mahza Frenklikten gelmiştir. O şapkalar yok mu o şapkalar? İşte onlar herhangi memlekete girmişlerse orada murdarlık türemiştir.”

“İşte Anadolu, işte Asya! Henüz şapkaların girmemiş olduğu yerlere gidiniz de bir umumhane bulunuz!... Beyoğlu ahalisi yüz bin nüfussa binden mütevacic aleni fahişeleri ve yirmi bin nispetinde dahi zanileri vardır. Yüzde bir zâniye-i aleniyye ve yüzde yirmi zânî-î alenîyî Anadolu ve Asya'nın içeri taraflarında hangi memleketlerinde bulabilirsiniz.” (Henüz 17 Yaşında, 2000: 121).

Ahmet Mithat Efendi “*Henüz 17 Yaşında*” romanında, bütün Doğu toplumlarını bozan temel sebep olarak, Batının ahlak ve medeniyet adı altında insanlığı ahlaksızlığa sürüklemesini görür. Bu durumu ise Balkan topluluklarına ait kadınların; Osmanlı idaresinde buldukları dönemlerde, “fuhuş ve zina”dan habersiz olduklarını, fakat Osmanlı’dan ayrıldıktan sonra bu milletlerin kadınlarının besleme adı altında ve diğer Avrupa ahlakı tesiri altında nasıl iffetini kaybettiğini anlatarak somutlaştırır.

Ahmet Mithat Efendi, Batının önce ilmî ilerlemesinin örnek alınması gerektiğini düşünmektedir. Türk toplumunun yapısını bozacağından duyduğu endişeyi ise şu şekilde ifade etmektedir:

“Akvâm-ı şarkıyyeyi akvâm-ı garbiyye bozmuştur. İdâre-i Osmâniyye altında bulunduğu zaman Yunanistan'da Solyotlar, Manyotlar, gerçekten kahraman bir kavimdirler. Kadınları kızları âdeta başka milletlerin erkeklerinden daha kahramandırlar. Fuhuş ve zina hemen malûmları olmayıp muâşaka-i meşrûâneleri bile kahramaneydi. Şimdi ise Atina'ya Şire'ye git de bak. Besleme ve hizmetkâr kızların kâffesi "dağlı" namıyla yâd olunan kızlardandır ki bunlar meyanında Solyot ve Manyotlar dahi çoktur.”

“...Beyoğlu için tahmin eylediğin miktarda mütenasip erbâb-ı fuhşu Müslümanlar nezdinde görebilir misiniz? Ben iddia ederim ki Frenk, Leh, Maltız, Ulah gibi yabancı Hristiyanlarla Rum, Ermeni misüllü yerli Hristiyanlar meyanında fuhşun taammümü ahâli-i İslamiyyeye asla kıyas kabul edemeyecek bir nispettedir.” (Henüz 17 Yaşında, 2000: 122-123)

Osmanlıda sağlam temellere sahip aile yapısı, 17. yüzyılın sonlarına doğru -ülkenin diğer kurumlarında olduğu gibi- değişim içindedir. Batılılaşma hareketlerinin hızlanmasıyla öncelikle aydın ve zengin ailelerde başlayan değişim, zamanla toplumun her kesimini etkilemektedir. Bu değişimin yansımalarını romanlarındaki (*Karnaval, Vah*) karakterlerle ifade eden Ahmet Mithat Efendi, toplumun en sağlam yapısındaki bu sancılı değişimin Türk kültürüne uymadığını da romanlarındaki karakter karşılaştırmalarıyla ifade eder. Değişim ve gelişim diye ifade edilen Batı özentisinin Türk toplumunu bozacağı noktasındaki endişelerini de romanlarında çeşitli olaylar ve karakterler vasıtasıyla ifade etmiştir.

Eğlence hayatı

On altıncı asırdan itibaren sefarethanelerin yerleştiği, bu yüzden de Avrupalı seyyahların ikameti tercih ettiği, buna bağlı olarak da zamanla Avrupalı otel ve eğlence yerlerinin kurulduğu Beyoğlu semti, Batı âdet, moda ve eğlencelerinin İstanbul’a nüfuz ettiği bir kapı olmuştur (Okay, 2008: 133). Tanzimat romanı, eğlence ve sefahat arasındaki ince çizginin ayarlanamamasından kaynaklanan kriz hikâyeleriyle doludur. Trajik aşk serüvenleri, mirasyedi oğulların şen hayatları ya da bu âlemlere meraklı roman kahramanlarının hikâyeleri, Tanzimat hayatının sefahat ortamlarını ortaya koymaktadır (Namlı, 2010: 49). Batılılaşma hareketleriyle beraber eğlence anlayışında da önemli değişiklikler görülür. İstanbul’un eğlence merkezlerinde görülen en önemli değişikliklerden birisi, kadın ve erkeğin beraber eğlenmesidir. İstanbul’un eğlence hayatında gayrimüslimler dikkat çeker. Bu renkli eğlence hayatı, alafranga hayatın vazgeçilmez unsurları olan kumar, dans, balo, meyhaneler, müzik ve diğer eğlenceler Tanzimat romanında geniş yer tutar. Osmanlı devletindeki alafrangalaşma sürecinin birçok taklitle dolu olduğunu ifade eden Ahmet Mithat Efendi, bütün bu rezilliklerin yaşandığı balolar hakkındaki görüşlerini şöyle ifade eder:

“Şehrimizde tavşan balosu denildiği üzere Galata’da en rezil ve sefil karıların kendi rağbetkârlarıyla toplandıkları murdar balolardan bed ile bir sefarethanede eâzım-ı kibârın toplandıkları balolara kadar itibarca birçok meratibi vardır.” (Karnaval, 2000: 5)

Baloya gitmek için can atmak Ahmet Mithat’ın dikkat çektiği noktalardandır. Erkeklerle kadınların daha serbest davrandığı bu eğlenceler, Batılı yaşam tarzının eğlence

cihetini göstermesi bakımından önemlidir. Balodaki insanların bir kadına yaklaşmak için fırsat bekleyenlerle dolu olduğunu ve bu fırsatı insanların yalnız kalma ihtimallerinin en fazla olduğu kiliselerde bile bulamayacaklarını şu cümlelerle ifade eder:

“Hele baloların en parlak eğlencesi taharriyât ve teccessüsât-ı âşıkane dir. İnsan heveskârı olduğu bir kadının arkasına takılmak ve istediği sözü söyleyebilmek için balolarda bulunduğu müsaadeyi kilise de bile bulamaz. Buna istiğrap etmeyiniz. Zira kiliselerde mülakat-ı âşıkane için bulunan fırsatlar olur olmaz yerlerde bulunamazlar.” (Karnaval, 2000: 14)

Güzel kıyafetler içinde hiç tanımadığı erkek ve kadınlar ile yaşanacak “entrika” için: “O bir insan girdabıdır. Sen de onun bir katresi olarak girdap içinde yuvarlanırsın gidereceğin.” (Karnaval, 2000: 140) değerlendirmesini yapan Ahmet Mithat Efendi’ye göre balolarda, insanlar arasında kurulan ilişkiler, nezaket olarak değerlendirilebilecek davranışlar bütünüdür. İsteyen her erkek, istediği kadınla dans edebilme hakkına sahiptir. İlişkiler oldukça lâubalîyane ve seviyesizdir. Ahmet Mithat’ın ölçüsü, elbette Osmanlı ahlâkı olduğu için, bu tutumları ciddi anlamda yargılar. Yabancı kadın ve erkeklerin “takdim ve takaddüme ihtiyaç duymadan” dans etmesi, birlikte “souper” (çorba) içmesi, hatta geceyi birlikte geçirebilme ihtimalleri, onun nazarında bu yerlerin sefih mekânlar olarak görülmesi için yeterlidir:

“...Oralarda takdim ve takaddüme hacet olmadığı gibi istediğiniz kadın ile oynayabilmek için cotillon’a filana da hacet yoktur. Oraya gelen her kadın her erkek ile oynamak için gelmiştir. Hangisinin beline sarılacak olsanız memnunen kollarını sizin omuzlarınıza atar. Meğerki o gece balodan sonra souper edecek ve geceyi de beraber geçirecek olan müşterisini evelden hazırlamış olsun.” (Karnaval, 2000: 6)

Ahmet Mithat Efendi, karnaval ve balolar hakkında Avrupa ile Osmanlı Devletini karşılaştırır. Ona göre buradaki karnaval ve baloları bizim memleketimize tatbik ihtiyacı vardır. Yazar, Venedik ve Paris karnavalları ve baloları ile İstanbul karnavalı için şöyle der:

“Avrupa’da karnavalları en parlak olan memleketlerin bize tefevvuku olsa olsa ancak kıyafetçe, maskaralıkça olabilir. Yoksa diğer başka cihetlerden bizim karnaval, balolar dahi pek aşağı kalmazlar. Düşünülmelidir ki Venedik vesair Avrupa bilâdında bazı memalik-i bâide ahalisini yalnız kıyafetçe taklit ediyorlar. Hâlbuki İstanbul o bilâd- bâide ahalisinin bir mecma-ı umumisidir. Burada ahâli-i mezkûre, balocu da mevcuttur. Elbise ve kıyafet cihetiyle zaten şehrimiz daimi bir karnaval hâlinde bulunup vakıa maskaralık ve rezalet derecesinde Venedik’e, Paris’e çıkışamaz isek de vukuat tesâdüfât-ı

garibe hususunda onlardan aşağıda kalmayız. Belki fersah fersah geçeriz.”
(Karnaval, 2000: 14-15)

Ahmet Mithat Efendi, memlekette balo yapmanın âdet olduğunu ve bu balolarda yer alan insanların Batı özentilerinin romanlara konu olacağını ifade eder. Batılılaşmanın getirdiği bu bozulmayı insanların çeşitli şekillerle saklamalarını eleştirir:

“Karnaval her memleket için bir mevsim-i esrardır. Zira her sınıf her zaman yapamadığı eğlenceleri karnavalda yapmak isteyip kendisince mevcut olan mevâniden ihtirazen kendisini masklar ve nikaplar altında setr eder. Demek oluyor ki bir baloda umuman ref’-i nikab edilecek olsa kimler, neler meydana çıkar ki romancılar kırk yıl yazmış olsalar bu sermayeyi tüketemezler.”
(Karnaval, 2000: 15)

Aşağıdaki bölüm, Batı özentisinin ulaştığı noktayı göstermesi bakımından önemlidir. Türk kültürüne ait herkesçe malum olan bir unsurun o dönem insanların düştüğü Batı özentisinin boyutunu gözler önüne sermektedir:

“Bir gece Hamparsun Ağa’nın verdiği bir supede mevsimin kış olması münasebetiyle cevizli bal kabağı yeniliyordu. Güya o mecliste bulunanların hiçbirisi bal kabağı ne olduğunu bilmezlermiş de ilk defa olarak görüyorlarmış gibi herkes bu kırmızı şeyin ismine balkabağı denildiği ve alaturka leziz bir taam olduğunu yekdiğerine tavsiye etmeye başladılar. Cümlesi İstanbul ehâli-i Eraminesinden olan zevâtın şu ca’li alafrangalıklarına Resmi biraz tutuldu. Fakat hiç ses çıkarmadı.” (Karnaval, 2000: 35)

Bireylerin anlayışlarının ve algılarının dini kurallara göre belirlendiği Osmanlı sosyal hayatında Batılı anlayışların yerleşmesi bazı alışkanlıkların değiştirilmesi ile mümkün hâle getirilmiştir. Bu anlamda içki ve içki alışkanlığı Ahmet Mithat Efendi’nin romanlarında eleştirdiği bir noktadır. İçki içmenin değil, sarhoşluğun ayıp olarak algılanması, birkaç kadehin önemsenmeyerek, içkisiz delikanlı olmayacağı ve içki ve tütünün bir şıklık alameti olarak ifade edilmesi Ahmet Mithat Efendi tarafından Osmanlı toplumunun sürüklendiği sefahati göstermesi bakımından önemlidir. Bu durum şöyle ifade edilir:

“Balolarda içki dahi cümle-i levâzımdandır. Kibar balolarında, resmî yerlerde içkiyi hane sahibi takdim ederse de umumî balolarda gayet mükellef büfeler vardır ki ismi işitilmedik içkilerden birkaç yüz nevi şeyler bulunur. Bunların en ucuzları da vardır en pahalıları da. Şöyle ki bir dülgerin beş on günlük gündeliğini siz orada bir şişe içkiye verebilirsiniz.” (Karnaval, 2000: 14)

“Bu zamanda içkisiz delikanlı ne kadar da nadir bulunur? İçkiyi sù-i istimal edenler ise o nedrete ma’kûsen mütenasip olmak derecesinde çoktur. Behçet ise Beyoğlu veyahut bir seyir mahalli gibi içkiye hemen lâzım addettirecek yerlerde bulunursa o âdeti kabîha yerini bulsun diye birkaç kadeh şey içerse de öyle akşamcılık suretiyle ifratlarda asla bulunmazdı. Bak işte centilmenliğin bir beğenecek ciheti varsa o da sarhoşluğu ayıp addetmeleridir. Alafranga âlemlerinde gençlerin ekser zamanı kadınlar yanında geçeceği ihtimaliyle sarhoş bulunmak ve tütün içmek ayıp olduğundan bizim şıklar dahi işrete adem-i inhimâki da şıklık addederler.” (Vah, 2000: 30)

Geleneksel Osmanlı hayatının izlerini pek aksettirmeyen, alafranga hayat tarzının izlerinin öne çıktığı Beyoğlu ve Galata gibi yerler Ahmet Mithat Efendi tarafından, geniş biçimde tasvir edilmiştir. Bu bölgede, özellikle Almanlar tarafından açılan “birahane”lere, ilk açıldıklarında Osmanlı gençlerinin göstermiş oldukları ilgi Ahmet Mithat Efendi tarafından şu cümlelerle ifade edilir:

“Hikâyemizin güzerân eylediği zamanlar Galata ve Beyoğlu’nda Almanların küşat etmiş oldukları birahaneler hakkında Osmanlı beylerimizin, efendilerimizin rağbetleri pek fevkalâde idi. Sonraları bu rağbet de tavsadı ya!.. Bu gün birahanelere girseniz Osmanlılardan kimseyi göremez iseniz de o zamanlar girmiş olsaydınız dört beş şapkalı varsa yirmi otuz da fesli görürdünüz.

Hele Galata’da Voyvoda civarında on beş numaralı Fugel Birahanesi, Osmanlıların en ziyade mazhar-ı rağbeti olmuştu. Ol derecelere kadar ki orada hizmet eden Alman karıları bile pek az müddet zarfında Türkçe öğrenmeye mecbur olarak bayağı dürüstçe Türkçe söylerlerdi.” (Vah, 2000: 76)

İstanbul’un Beyoğlu yakasında çok eskiden beri şapka ve fes üzerinden örneklendirilen eğlencenin alaturkası ve alafrangası birbirine karışmış olarak devam ediyordu. O yıllarda alafranga eğlenceyi alaturkadan ayıran vasıflardan biri de kumardı. Kumar, Avrupai evlerin, salonların başlıca oyunu, hatta zarafetin bir zarûriyeti idi (Okay, 2008: 128). Ahmet Mithat Efendi’ye göre, baloların sakıncalarından biri de kumar gibi kötü alışkanlıkların buralarda yer bulmasıdır. Bu yerler, her türlü tüketime yönelik eğlencenin suistimaline açık ortamlardır. Kumarın, balolarda dans etmekten “belki daha ehemmiyetli bir eğlence” olarak görüldüğü özellikle vurgulanır:

“Balo denilen mahallerde eğlence yalnız raksa da münhasır değildir. Her kim ne suretle ister ise eğlenir. Kumar oynamak baloların raks kadar ve belki daha ehemmiyetli bir eğlencesidir. Kibar balolarında mahsus kumar salonları olup gayet mükellef masalar üzerinde yaldızlı maldızlı oyun kâğıtları bulunur. Her kimin merakı hangi oyun ise onun erbabından üç veya dört velhâsıl oyunun iktiza eylediği kadar adamlar toplanıp oynarlar. Kumar oynamak baloların en ehemmiyetli bir eğlencesidir. Fakirin sanatına göre beş veya on gün çalışıp ve bir zaptiye neferinin bir ay hizmet edip kazanabileceği bir lirayı hemen iki saniyede kaybedersiniz. Kaybedilen şeyler yalnız birer lira olsa cana minnet!..” (Karnaval, 2000: 14)

Ahmet Mithat Efendi, kumarı “murdar merak” ifadesiyle nitelendirdikten sonra züppe tiplerin kumar illetiyle servetlerini nasıl batırdıklarına da değinir. Bu konuyla ilgili olarak “Vah” romanında Osmanlı toplumunu temsil ettiğini söylediği Behçet Bey’in kumarla bağlantısı olmadığını özellikle vurgular. İsrrafta birbirleriyle yarışan genç neslin bu durumu, ayrıca bir centilmenlik veya şıklık olarak görmeleri de Ahmet Mithat Efendi’nin eleştirdiği noktalardandır:

“Şıklar ve centilmenler kumar oyununu pek ziyade şıklık addeyledikleri cihetle hemen servet-i hânedânını o murdar merak uğrunda batırdıkları hâlde bizim Behçet Bey bu bapta dahi müstesnadır.” (Vah, 2000: 30)

Ahmet Mithat Efendi’nin aslında “terakki” ya da Avrupa’yı öğrenme gerekliliğinden bahsederken kastettiği, daha çok bilim ve teknik ile ilgili konulardır. Çünkü onun Batılılaşma anlayışı; bilim, teknik ve ekonomi alanlarında Avrupa’nın ileride olması ve Osmanlı toplumunun da bu alanlarda Avrupalıları yakalamak zorunda olduğudur. Fakat kendisi bu alanların da yeterince anlaşılmadığını düşünür (Rosay, 2006). İlerlemenin Osmanlı toplumuna yansıma şekillerini çeşitli kavramlarla romanlarında işleyen Ahmet Mithat Efendi, İstanbul’un koca bir meyhane hâline getirildiğini, içkinin hayatın bir zorunluluğuna dönüşmesini eleştirmiştir. “Terakki”nin bir gereği gibi kabul edilen içkinin bu derece yaygınlaşmış olması Ahmet Mithat Efendi’yi endişelendirmektedir. Çünkü bu durum toplumun ahlaki ve sosyal yapısını bozacak gelişmelere de zemin hazırlamaktadır:

“... İstanbul umumî bir meyhane haline girmiş. Adım başında bir meyhane olduğu gibi içki bulunmadık bir hane dahi yoktur.” (Henüz 17 Yaşında, 2000: 21).

Balodan maksadın dans etmek olduğunu ifade eden yazar, dansın sadece balonun olmazsa olmazı olarak görülmesini de eleştirerek, dansın “çok büyük bir oyun!” olduğunu iddia eder:

“Balolarda raks meselesinden hiç bahsetmez isek büyük kusur etmiş oluruz. Zira bir kaba mesel olarak, ‘Eşeğe binmekten maksat ayaklarını sallamaktır.’ Baloya gitmekten maksat dans etmektir... Ezcümle bacakların havaya doğru o kadar kaldırırlar ki karşısında bulunan oyuncu burnunu gözetin! Zira ayakları pek nazik olmakla beraber onun burnuna ayağının ucuyla vuracağı fiske şakaya gelmez... Dikkat buyurulur mu ki bu oyun her oyuna makîs değildir. Bu pek büyük bir... oyundur.” (Karnaval, 2000: 12-13)

Balolarda sergilenen dansların da değerlendirmesini yapan Ahmet Mithat Efendi, dansların figürlerinin ve eğlencenin dozajını ayarlayamayanlarla dalga geçer. Öteki toplumun fertlerinin kendi medeniyet dünyaları dışında İstanbul’da da bu rezilliklerini sergilemeleri, Ahmet Mithat Efendi’nin oldukça eleştirel baktığı bir meseledir. Onun bu anlamdaki değerlendirmelerinin Osmanlı toplumunun dinî duyarlılığının ifadesi olarak belirtilebilir. Ahlaki telakkilerinin ve kadının kendini erkeklerin istifadesine sunmasını kabul edemeyişi de yazarın eleştirdiği diğer bir noktadır:

“Raksların en edibanesi lancier ve cadril misillü çift çift erkek ve kadınların birer tertib-i mahsus üzere karşı karşıya dizilerek “el ele kol kola çifte sandık kırmızı fındık” diye bizde çocukların oynadıkları oyunlardan daha muntazam olarak hatveler, vaz’lar falanlar ile oynadıkları oyunlardan daha muntazam olarak hatveler, vaz’lar falanlar ile oynadıkları oyunlardır. Lakin cadrillerin bir de “kankan” usulü vardır ki... Hey!... öyle pek muteber ve hatta oldukça muteber balolarda buna müsaade etmezler... Bu oyunda erkek olsun kadın olsun o kadar garip vaz’lar gösterirler ki kadınlar için *elbiseler ne* kadar dekolte ise bu vaz’lar belki ondan daha dekolte addolunur.” (Karnaval, 2000: 13-14)

Balolarda yapılan danslarda, kadın ve erkek vücudunun bu şekilde yakınlaşmasına dikkat çekilir. Birbirleriyle irtibatı olmayan yabancı kadın ve erkeklerin bu yakınlaşmaları, yazara göre özellikle erkeklerin “menfaat-i şehvaniyesine” çok uygun düşmektedir. Balolarda, bu şekilde Frenklerin kıskançlık duygusunu öne çıkarmayışı da medeniyet algılarını göstermesi bakımından önemlidir. O dönemin değer yargıları ile hiç uyuşmayan bu eğlence anlayışı karşısında, Osmanlı ve Avrupa tarzındaki oyunların bir karşılaştırması yapılmaya çalışılır. Ahmet Mithat Efendi; Avrupalıların, zeybek oyununa yer verilen bir tiyatro oyununda, kadınların oynayışlarını edebe aykırı bulmalarını hayretle karşılayarak onların oyunlarındaki edepsizliklerin yanında, bunun bir hiç mertebesinde kalacağını şu cümlelerle vurgular:

“Vals edilirken kıran kırana, göğüs göğüse, burun buruna sarmaş dolaş olanların hâllerine dikkat ettiğiniz var mıdır? Bu gece Resmi’ye dikkat etmiş

olsaydınız alafranganın bu âdetine kocalardan başka herkesin menfâat-i şehvâniyyesine pek muvafık bulurdunuz. Hakikat insan hükmetmek ister ki biraz üstü açıkça olarak oynanan valsler mutlaka kıskançlığı tayip eyleyen frenklerin dahi içlerini bulandıracak bir şeydi. (...) şu Türk raksını edebe muvafık bulmamış olurlarsa ne dersiniz? Sebebi ise kadınların saçlarını dökerek göbek atmaları imiş. Aman ya Rabbi! Birisi kadın birisi erkek olan bir çiftin sarmaş dolaş olarak kuş gibi uçup yekdiğerini göğüslerine bastırmaları muvafık-ı edep oluyor hem de bu hâle en hatırlı familyalara mensup kadınlara cevaz veriliyor da âlemi eğlendirmeye mahsus olan ve köçek denilen oyuncularımızın saçlarını dökerek göbek atmaları mugayir-i edeb görülüyor!” (Karnaval, 2000: 153)

Baloların tuhafliklarından bahsetmeye devam eden Ahmet Mithat Efendi, kadın giyiminin ulaştığı noktaya dikkat çeker. Alaycı bir üslupla kadınların bu giyim tarzını değerlendirerek; çıplaklıklarının vücutlarındaki bütün çirkinliklerin ortaya çıkmasına neden olduğunu belirtir. Kadınların dekolte ve tuhaf bir moda hevesiyle kendilerine yakışmayanı giyinmeleri, özellikle bu balolarda ortaya çıkan davranışlar olarak tenkit edilir:

“...Ne kadar çöp gibi kollar vardır ki en mahir üstatların tertip eyledikleri düzgünler bile onları ağatmaktan aciz kalırlar. Ne kadar yufka göğüsler vardır ki sahibeleri nasıl olup da mucidin-i zamanın balolarda kadınlar için birer yapma göğüs icat etmemiş olduklarına maatteessüf istiğrap ederler. Bereket versin ki bu madamların enselerinde dahi ikişer gözü olup da arkalarını görmezler. Zira görecek olsalardı kürek kemiklerinin sivrilip çıkmasından ve bel kemiğinin sanki yuvarlak değil çukur imiş gibi gömülüp gitmiş bulunmasından ürkerlerdi.” (Karnaval, 2000: 9)

“Muallime Mirsak’ı unutmadınız ya? Hani ya o feylesof Madame Mirsak’ı? (...) Lakin feylesofluk başka hevâ-perestlik başkadır. Ne kadar feylesoflar görülmüştür ki meclis-i îş ü nûşda terter tepinip zıpzıp sıçramışlar. Hele bu akşam Mirsak hakikaten görülmeye şayan bir hâlde idi. Ayağında ten renkli mayo! Güya çarık taklidi olmak üzere giydiği zarif ayakkabılarını, güya çarık bağı olmak üzere güzel baldırlarına doladığı mavi kordelâlar ile pek zarifane bağlamıştı. Toz gibi bir fistan ki dizlerinden yukarda! Dekolte mi? Kolte mi? Belinden yukarısı çırpçak seza!” (Karnaval, 2000: 158)

Balolardaki kadın kıyafetlerini bu şekilde eleştiren Ahmet Mithat Efendi’nin, erkek kıyafetleri hakkında da söyleyecek sözü vardır. Centilmen ve şık olarak nitelendirdiği iki farklı erkek tipinin kıyafetlerini de eleştirmekten geri durmayan yazar şunları söyler:

“Bu zat ‘şık’ unvân-ı umumîsi altında temeyyüz eden gençlerden ise de onlar meyanında bazı cicili beylere makis değildir. Şıklar dahi meyanlarında iki kısma münkasim olup bir kısmı asıl şık denilen telli bebekler oldukları hâlde diğer kısmı kendilerine ‘centilmen’ süsünü verirler ki bunlar güya babayane bir surette süslenirler. Onların ne suretle giyinip süslandıklarını tarif için tâfsîlât-ı zâideye ihtiyaç yoktur. Temiz giyinir, kuşanır ve kendi hâlinde gezer zevatla bir de moda gazetelerinin eşkal-i mücesseme-i zî-rûhları itlak olunan şıklar göz önüne getirilip de bunların vasatı zihinlerinde bulunursa işte bu centilmen tasavvur edilmiş olur.” (Vah, 2000: 29)

Yazar, giyinmenin saatlerce sürmesini, sabahları geç kalkmayı ve Frenk âdeti olan “robe de chambre” [sabahlık] ile oturmayı Batı medeniyeti taklitçiliği olarak eleştirmiştir:

“Şık beylerin bir hasseleri de sabahları pek ziyade tenbelcesine davranmak olup hele Behçet Bey gibi bütün bütün işsiz olanları sabahları zaten uykudan geç kalktığı hâlde giyinip kuşanmaları için dahi saatlere muhtaç olurlar. Binaenaleyh Despino geldiği zaman Behçet Bey henüz tıraşını tuvaletini bitirmiş idiyse de daha elbisesini giymeyip arkasında robe de chambre ile oturmakla bulunmuş idi.” (Vah, 2000: 42)

Batı medeniyetinin, teknik birçok yönünün göz ardı edilerek, insanın sadece zevkine ya da eğlencesine hitap eden kavramlarının kolayca yerleşmesi yazarın dikkatini çeken bir diğer husustur. Ana dilini konuşurken araya yabancı sözcüklerin sokulması da Ahmet Mithat Efendi’nin dikkatinden kaçmamıştır. Türkçenin bir ana dil olarak yeterince bilinmiyormuş ve kıtmış gibi değerlendirilmesinin bir “şıklık” olarak görülmesi de yazarın eleştirdiği önemli noktalardandır:

“Zaten şık ve centilmen geçinenler için Türkçenin biraz kıt olması da başka bir süs yerine geçmez mi? Bunlardan pek çoklarını gördük ki ahbap meyânında en çok istimâl olunan teklif ve tekellüf tabirlerinin Türkçesini bilemeyerek veyahut bilmezlenerek ‘şey..of! Türkçe nasıl derlerdi?’ diye arandıktan tarandıktan sonra nihayet Fransızca fason tabirini istismâl ederek kendilerini muvaffak addetmişlerdir.” (Vah, 2000: 28)

Ahmed Midhat’ta, medeniyetle çok yakın ilişki kurduğu ve Batı’ya bakış tarzında, Batı’dan bize intikal eden hemen her meselede takındığı yenileşme olgusu onu diğer müelliflerden ayıran en önemli faktörlerdendir (Okay, 2008: 29). Bu çerçevede Ahmet Mithat Efendi, yazmış olduğu eserleri ile kendi “Batılılaşma” anlayışını/fikrini ifade etmeye çalışmıştır, denilebilir. O, Batılılaşmayı kendi değerlerinden ödün vermeden, kültürel, dini, millî ve ahlaki unsurların hepsini bünyesinde barındıran bir Batılılaşmanın gerçekleşmesi gerekliliğini savunur.

Asıl tehlikenin de Batıdan alınmaya çalışılan her türlü yeniliğin, milletin ahlaki değerlerini bozacağı gerçeği olduğunu savunur. “Ahmed Midhat Efendi, rejim ve hürriyet probleminin, teknik terakkiden, hiç olmazsa bilgi ve kültür bakımından Batı seviyesine ulaşıldıktan sonra ele alınması gerektiği kanaatindedir (Okay, 2008: 31).

Ahmet Mithat Efendi, Batı medeniyetinin yalnızca teknik konularda değerlendirilmesi gerekliliğini eserlerinde sıklıkla ifade etmiştir. Osmanlı kültürünün; sağlam aile yapısı, ahlaki, insani, millî ve manevi değerleri ile Batı medeniyetinden üstün olduğunu ve teknik ve ilmi konuların bu değerler çerçevesinde şekillenmesi gerektiğini belirtir. Bu durumu da eserlerinde çeşitli kahramanlar üzerinden söz konusu eder.

Batılılaşma Ahmet Mithat Efendi için “bilgi ve kültür” demektir. Bu çerçevede gerçekleştirilmeye çalışılan her türlü yeniliğin Türk toplumunun değerlerine aykırı olmaması savunulması gereken en önemli şartlardandır. Eserlerindeki kahramanlar Batı medeniyetinin Türk toplumundaki algılanışlarını sergilemesi bakımından oldukça gerçekçidir. Yenileşmenin nasıl anlaşılması gerektiği de kahramanların dilinden ifade edilir. Aynı zamanda Batı medeniyetine ait bazı değerlerin Türk toplumuna, aile yapısına, dinine uymadığını da ifade eden yazar, yerleştirilmeye çalışılan söz konusu değerlerin Türk toplumunda ortaya çıkardığı bozulmaları gözler önüne serer.

Sonuç

Tanzimat devri, ana çizgileriyle siyaset, cemiyet ve edebiyat alanlarında göstermiş olduğu değişimler ve gelişmelerle Türk toplum hayatında önemli bir yer teşkil eder. Görüldüğü gibi Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında vurgulanan en önemli konu “Yanlış Batılılaşma”dır. 19. yüzyılda Osmanlı toplum yapısında meydana gelen değişiklikler ve Batı ile münasebet Türk insanını büyük ölçüde etkilemiştir. Bu süreçte roman Türk insanının geçirmiş olduğu değişimi yansıtması bakımından önemlidir. Romanı bir eğitim ve Batılılaşma aracı sayan Tanzimat romancıları, bir taraftan Doğu değerlerine bağlı kalarak Batılılaşmak isterken, diğer taraftan Batı'nın sunduğu kavramlar Türk toplumunu önemli düzeyde etkilemiştir. Ahmet Mithat Efendi de romanlarında bir taraftan Batılılaşmayı ve Batıya ait değerlere yönelişi işlerken diğer taraftan bize ait değerlerin korunması konusunda hassas davranmaya dikkat etmiştir. Bu yöneliş, Türk toplumunun ahlak yapısında, insan tipinde, eğitim sisteminde, âdetlerde, zevkte ve sosyal alanda ortaya çıkan değişimi göstermesi bakımından önemlidir.

İncelenen eserlerde (*Karnaval, Henüz 17 Yaşında, Vah*) Türk toplumunun gösterdiği değişim işlenirken bu değişim sahip olunan değerler açısından da eleştirilmiştir. Kendi

değerlerini hiçe sayarak Batılılaşma veya medeni görünme uğruna gösterilen değişimin yanlış olduğunu romanlardaki karakterler aracılığıyla gösterilmiştir.

Ahmet Mithat Efendi'ye göre teknoloji, eğitim ve sanayi Osmanlı Devleti'nin Batı uygarlığından alması gereken unsurlardır. Osmanlı kültürünün sahip olduğu değerlere dokunulmadan gerçekleşecek değişimin Türk toplumunu ileriye taşıyacağını düşünmektedir. İslami eğitim ile birlikte gelen Doğu'nun ahlak anlayışının Batılı kavramlarla değiştirilmesinin Türk toplum yapısına uymadığı incelenen romanlarda belirtilmiştir. Yazar bu düşüncesini, Osmanlı kültürünü Batılı değerlerle birleştirebilen, özellikle de ahlak alanında Batı değerlerini reddederek Doğulu kalabilen roman başkahramanlarıyla okuyucularına sunarak tarafını belirlemiştir.

Tanzimat yazarları içerisinde Ahmet Mithat Efendi'nin sosyal konulara duyarlılığı, diğer romancılara göre daha baskın olarak hissedilmektedir. Onun bu çabalarındaki temel hedefi; Türk halkının “çağdaş medeniyete uymayan düşünüş ve yaşayış tarzı”nı değiştirmektir. Bunun içindir ki romanlarında dikkatini en çok topladığı noktalar; “bâtıl inanışları ve zararlı adetleri tenkit”, okuyucuya “Batı'nın pozitif dünya görüşü hakkında bilgi vermek” ve “Batı kültürünün ilk bilgilerini aktarmak”tır (Akyüz, 2000: 72). Bu çerçevede Ahmet Mithat Efendi, Türk toplumunun nasıl ve hangi şartlarda “Batılılaşma”sı gerektiğinin ilkelerini belirlemeye çalışarak bu sürecin daha sancısız bir şekilde atlatılmasına katkıda bulunmuştur. Onun eserlerinin bir başka önemi de halkı bu sürece hazırlamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede Ahmet Mithat Efendi Batı medeniyetine yaptığı eleştiriler şu şekilde özetlenebilir:

- ✓ Alafranga tipler: Bahtiyar Paşa, Hamparsun Ağa, Zekâi Bey (*Karnaval*), Behçet Bey (*Vah*) bu tiplerin karşısına Doğu medeniyetini temsil ettirdiği düşünülen: Resmi Efendi (*Karnaval*) ve Necati Efendi'yi (*Vah*) koymaktadır. Bu tipler aracılığıyla yazar Doğu-Batı medeniyeti tartışmalarında birinin diğerine üstünlüğünü sunar.
- ✓ Roman kahramanların yaşam tarzları aracılığıyla Doğunun ilim, kültür ve ahlaki değerlerini verirken Batının algılanış şeklini de eleştirir.
- ✓ Bu alafranga tipler birer şekil alafrangası oluştururlar; kıyafet tarzı, eğlence şekilleri ve ahlaki hususlar noktasında Avrupa usulüne meraklıdırlar. Bu eğlence merakı Ahmet Mithat Efendi tarafından çeşitli biçimlerde eleştirilir.
- ✓ Ahmet Mithat Efendi medeniyeti oluşturan öğeler çerçevesinde eleştirilerini sunar. Araştırmaya konu edilen özellikle “*Karnaval*” ve “*Vah*” romanları bu öğelerin irdelendiği eserlerdir. Eğlence, kadın, kıyafet, kadın-erkek ilişkileri

gibi unsurlarda ortaya çıkan değişiklik Ahmet Mithat Efendi'nin Batı anlayışına terstir ve bunları eleştirir.

- ✓ Batılılaşmanın istenilen yönde gerçekleşmeyip gündelik yaşam içerisinde şekil olarak kalması yani alafrangalığın taklidi; Osmanlı'yı bir tüketim toplumu olmaya sürüklemiştir. Ahmet Mithat Efendi tüketmeyi öne süren bir Batı anlayışını yanlış bulduğunu özellikle “*Karnaval*” romanında okuyucuya sunmuştur.
- ✓ Ahmet Mithat Efendi'nin söz konusu eserlerde en çok eleştirdiği unsurlardan bir diğeri de ahlaktır. Kadın-erkek ilişkileri, eğlence anlayışı gibi konularda Batıyı eleştirirken, “*Henüz 17 Yaşında*” adlı romanındaki kadın algısıyla bunu sunar. Kadının, bir tüketim nesnesine dönüştürülmesi, üzerinde en çok durulan meselelerden biri olarak görülmüştür. Ahmet Mithat Efendi'ye göre kadın; namusun ve ahlakın sembolü olarak sosyal ahlakı kuran en temel dayanak olmalıdır.
- ✓ Yazar, “*Henüz 17 Yaşında*” adlı romanında; Batının kadına bakışını eleştirirken Doğu medeniyetinin de kadına bakışının resmini çizer. O kadını tahsil görüp meslek sahibi olması gerektiğini vurgular. Batılı anlamda flörte karşı olduğunu ifade ederek kadının evleneceği erkeği tanıyarak ahlaki yapısını öğrenmesi gerektiğini kahramanları aracılığıyla ifade eder.
- ✓ Ahmet Mithat Efendi Doğu toplumunu temsil eden kahramanlarını çalışkan, becerikli gibi kavramlarla sunarken “şık” diye ifade ettiği kahramanlarıyla da Batı özentisini eleştirir. Bu “şık” kahramanlar aracılığıyla Batı medeniyetinin nasıl yanlış algılandığının resmini çizer.

Kaynaklar

- A.M. EFENDİ. (2000). *Henüz 17 Yaşında*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- A.M. EFENDİ. (2000). *Karnaval*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- A.M. EFENDİ. (2000). *Vah*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKYÜZ, K. (2000). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- ALVER, A. (2012). İlk Dönem Türk Romanlarında Yanlış Batılılaşma Sonucu Yabancılaşan Karakterler, *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2, 27-36.
- BİLGE, M. (2009). Nurettin Topçu'nun Kültür ve Medeniyet Anlayışı. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 92-102.
- ÇAKIR, Ç. (2004). Türk Aydınının Tanzimat'la İmtihani: Tanzimat ve Tanzimat Dönemi Siyasî Tarihi Üzerine Yapılan Çalışmalar. *Türkiyat Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1, 9-69.
- ÇETİN, N. (2012). Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Millî Özgüven Duygusu. *Temrin Dergisi (Ahmet Mithat Efendi Özel Sayısı)*, 55, 10-18.

- ÇINAR, Y. (2010). Bir Eleştiri Örneği: Tanzimat'tan Cumhuriyete Batılılaşma. *Akademik Bakış Dergisi*, 19, 1-7.
- DE ROSAY, C. (2006). *Ahmet Mithat Efendi'nin Eserlerinde Batılılaşma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DOĞAN, M. (2014). *Batılılaşma İhaneti*. İstanbul: Yazar Yayıncılık.
- ESEN, N. (2014). *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- GÖKALP, Z. (2013a). *Hars ve Medeniyet*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- GÖKALP, Z. (2013b). *Kültür ve Medeniyet Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. İstanbul: Gençlik Kitabevi Yayınları.
- GÜNGÖR, E. (2003). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. İstanbul: Hisar Yayınları.
- KARABULUT, M. (2008). *Batılılaşma Açısından Tanzimat Dönemi Türk Romanı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KARABULUT, M. (2010). Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı'nın Yenileşme Sürecine Bir Bakış. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 187, 125-139.
- MERİÇ, C. (2013). *Kültürden İrfana*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- NAMLI, T. (2010). *Tanzimat Devri Türk Romanında Sosyal Tenkit*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- OKAY, O. (2006). *Edebiyat Teorisi, Tenkit ve Ahmet Midhat Efendi*. Ankara: Dergâh Yayınları.
- OKAY, O. (2008). *Batı Medeniyeti Karşında Ahmed Midhat Efendi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ÖZDEMİR, M. ve SÜĞÜMLÜ, Ü. (2014). Ahmet Mithat Efendi'nin "Jöntürk" Romanında Medeniyet Algısı. *Turkish Studies*, 3, 1062-1084.
- ŞEREF, İ. (2014). Tanzimat Dönemi'nde Bir Aydın Olarak Ahmet Midhat Efendi ve Düşünce. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 31, 281-292.
- TAŞ, K. (2002). Tanzimat ve Batılılaşma Hareketlerine Sosyolojik Bir Yaklaşım. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 87-94.
- TOPÇU, N. (2014). *Kültür ve Medeniyet*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TURAL, S. (1992). *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler*. Ankara: Ecdâd Yayıncılık.
- YETİŞGİN, M. (2005). On Dokuzuncu Asırda Avrupalının Gözüyle Türk İmajı. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 70-79.
- YUSOĞLU, N. (2011). Ahmet Mithat Efendi'nin Macera Romanlarında İntikam. *Online Thematic Journal of Turkic Studies*, 2, 291-301.